

YALAN SÖYLEME KABİLİYETİ VE HAFIZA: CİNSİYETLER ARASI KARŞILAŞTIRMA

Emrah Akçay*

*“Düzenbazlık ve ihanet, dürüst olacak kadar
zekâsı olmayan ahmakların işidir.”
Benjamin Franklin*

ÖZET

Yalan konusu ile ilgili literatürde daha çok psikolojik araştırmaların öne çıktığı ve bu konuda yapılan çalışmaların oldukça büyük bir bölümünün yalanı fark edebilme ya da tespit edebilme (liedetecion) üzerine yoğunlaştığı görülmektedir (Üretmen 2008: 2). Yalan tespiti ile öncelikli olarak yasaları uygulayanlar ile psikologlar ilgilenmektedir. Dünyada, psikoloji, sosyal psikoloji ve iletişim alanlarında yalan hareketlerinin tespiti üzerinde on yıllardır sayısız çalışma yapıldığı halde, Türkiye’de bu çalışmaların sayısı bir elin parmak sayısını geçmez. Bu nedenle, alanla ilgili sağlıklı tespitler yapabilmek için öncelikle “yalan” ve “yalancı” kavramlarının fonksiyonel bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Bu makale, bu tanımları bu şekilde ortaya koyarak ileride bu konuda araştırma yapacak olan kişilere çok yönlü bir kılavuz olması ve yalan söyleme becerilerinden “yalanı hatırlama” becerisinin cinsiyet bakımından anlamlı bir farkının olup olmadığının tespiti amacıyla yazılmıştır. Bu amaçla, 31 kadın ve 30 erkek katılımcı üzerinde yalan söyleme ve söylediği yalanı tersine kronolojik sıra ile anlatma üzerine bir test uygulanmıştır. Araştırma sonucunda yalan söyleyen kadınların; hafıza ve bilişsel yük bakımından erkek katılımcılardan daha başarılı oldukları ortaya çıkmıştır.

Anahtar sözcükler: Yalan, yalancı, yalan tespiti, sözsüz iletişim, yalan ipucu.

LIE ABILITY WITH RESPECT OF MEMORY POWER: COMPARISON BETWEEN GENDERS

ABSTRACT

In literature over lie, it’s seen that psychological researches are pioneering and most of the researches conducted on this issue are about lie detection (Üretmen 2008: 2). Law enforcement authorities and psychologists are initially interested in lie detection. Although indefinite studies have been conducted on lie detection through psychology and communication sciences in the world, the studies on this issue conducted in Turkey are limited. Therefore, to make appropriate determinations on this issue, first lie and liar terms must be defined functionally. This article, presenting these definitions as mentioned in the research, was written both being multifaceted guide for the researches that interest in this issue in the future and for the aim of determination whether there is a significant difference “recalling the lie” skill, which is one of telling lie skills, with respect to gender. For this purpose, a test was performed on 31 female and 30 male participants telling a lie and telling the told lie on the contrary in a chronological order. As a result of research; women, who had been lying, were more successful in terms of memory and cognitive load than male participants.

Keywords: Lie, liar, liedetection, nonverbalcommunication, liecue.

* Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Mezunlu.

GİRİŞ

Yalan günlük yaşamın bir parçasıdır (Vrij 2008: 11). Eşinin yeni yaptırdığı saçlarını beğenmediği halde beğendiğini söyleyen eş ile işlediği cinayeti inkâr eden suçlu arasında yalan söylemek anlamında aslında bir fark yoktur. Fark yalnızca toplumun yalanlara verdiği isimler arasında vardır. Birisine beyaz yalanlar ya da komplimanlar adı verilirken, diğeri gerçek yalan olarak adlandırılmaktadır. Birincisi bir ilişkinin sağlıklı yürümesi için gerekli ve zararsız görünürken, diğeri adaletin yerine getirilmesini engelleyici bir durum ortaya çıkarır. Beyaz yalanları ortaya çıkarmak insanların işine pek gelmesede, diğeri tür yalanları ortaya çıkarmak en başta kolluk ya da adalet sisteminin üyeleri gibi bazı kesimler için mesleki bir gerekliliktir.

Yalan; psikologların, sosyal psikologların, felsefecilerin ve iletişim bilimiyle uğraşanların çok uzun zamandan beridir ilgisini çekmektedir. Konuya ilişkin Freud'un bir sözü buna kanıt olarak ileri sürülebilir (Freud 1959: 94): "Görmek için gözleri, duymak için kulakları olan herkes bilmelidir ki, hiçbir ölümlü sır saklayamaz. Dudakları sussa parmaklarıyla konuşur ve ihanet her bir gözeneğinden sızar."

Yalan, her toplumda büyük bir ayıp ve hatta günah olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca yalanın, evlilikte ve arkadaş ilişkilerinden başlayarak ticari ilişkilere kadar uzanan geniş bir yelpazede bozucu bir etkisi vardır. Bu nedenle yalan tespiti, sosyal bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Sözsüz iletişim bağlamında incelenen yalan literatürünün genel itibarıyla iki başlık altında toplandığı görülmektedir: Yalan işaretlerinin tespiti ve yalancıların özellikleri. Ancak birbirleriyle kıyaslandığında yalan işaretlerinin tespiti ile ilgili kitap ve makaleler, diğeri konudan oldukça fazladır. Konu üzerine çok fazla yazılıp çizilmiştir, çünkü yalancılardan ziyade yalanın tespiti insanları daha fazla cezbetmektedir. Oysa yalan ve yalancı kavramları ile karakteristikleri bilinmeden yalan tespiti üzerine çalışmak yeterince faydalı olmayabilir.

Bu yazı öncelikli olarak yalan ve yalancı tanımlarını ele almaktadır. Yalanın ortaya çıkmasını sağlayacak bilişsel kavramların izahının ardından konuya ilişkin yazılan bazı çalışmalardan örnekler verilecektir.

Daha sonra, yalan söyleme becerisinin özelliklerinden birisi olan, "söylenen yalanın hafızada tutulması ve sorulduğunda tekrarlanması" özelliğinin cinsiyete göre karşılaştırması ile ilgili yürütülen araştırma ve sonuçları paylaşılacaktır. Yalancılarda olması gereken başka özellikler de elbette mevcuttur ancak diğeri özellikler bu araştırmanın içeriğine dâhil edilmemiştir.

Son olarak genel tartışma bölümünde sonuçlar ele alınacak ve daha sonra bu alanda çalışma yürütecek araştırmacılara yönelik bazı öneriler sıralanacaktır.

1. YALAN TANIMI

Yalan, Türk Dil Kurumu'nun Büyük Sözlüğüne göre; "Doğru olmayan, gerçeğe uymayan söz, kıtır" anlamına gelmektedir. Genel anlamda yalan tanımını karşılayan bu açıklama, anlam olarak birçok tartışmaya gebecektir. Bir sözün doğru olup olmadığına kim karar vermektedir? Eğer bu, görelili bir doğruluksa her zaman yalan olarak kabul edilebilir mi?

Bir başka tanıma; "kaynağa fayda sağlamayı amaçlayan uydurma bir iletişimdir" (Mitchell 1986: 3). Bu tanım bazı durumlar için geçerli görünmemektedir. Kanseri, AIDS vb. hastalıklarda, moral durumunun hasta için çok önemli olması nedeniyle, hastaya durumu tam olarak açıklanmaz. Bu sayede hastanın kendisini bırakmaması ve tedaviye motive olması amaçlanır. Bu durumda yalan, kaynağa değil, alıcıya faydalı olması için söylenmektedir.

Yalan, "bir kişiyi, aldatanın doğru olmadığını değerlendirdiği bir inanç ya da anlayışla beslemek" (Zuckerman ve ark. 1982: 3) şeklinde de tanımlanmıştır. Bu tanıma göre, kişinin yalan söylediğini bilmesi gerekir. Yanlış hatırlama sonucu bir bilgiyi hatalı vermek, bu tanıma göre yalan sayılmamaktadır. Örneğin arabanın rengini yanlış hatırlayan ve bu rengi ifade eden bir çocuk yalan söylememektedir, ancak rengi doğru hatırladığı halde kasten farklı söyleyen bir çocuk yalan söylemektedir (Vrij 2008: 13). O halde birinci kıstas, kişinin yalan söylediğini açıkça bilmesidir.

Ekman (1985: 26), yalanı diğeri kandırma türlerinden ayıran iki ölçüt belirlemiştir. Bu ölçütlerden ilki, yalan söyleyen kişinin niyetidir. Yani, yalan söyleyen kişi isteyerek, bilinçli bir

şekilde karşısındaki kişiye yanlış bilgi vermeyi seçmiştir. İkinci ölçüt ise, yalan söylenen kişinin, kendisine yalan söylendiğinin farkında olmamasıdır. Farkında değilse en azından yalananmış bir yalan olmaz.

Yalan söylemek için mutlaka konuşmak gerekmemektedir (Vrij 2008: 14). Futbol maçında, rakibi ile karşılaştığında kendini yere atıp bacağına tutan, faul olmadığı halde davranışları ile öyle gösteren futbolcu da aslında yalan söylemektedir. Vergi kaçırmak için gelirini beyan etmeyen vergi mükellefi de benzer şekilde yalan söylemektedir. İş seyahatine, kadın iş arkadaşının da katıldığını eşine söylemeyi unutan adam yalan söylüyor sayılmazken, kadın iş arkadaşının katıldığını kasten saklayan kişi de yalan söylemektedir.

Vrij'e göre (2008:15), kişi yalan söylemeyi amaçladığında, farkında olmadan içeriği doğru bile olsa yalan söylemiş sayılır. Yani kişinin yalan söylemeyi amaçlaması yeterlidir. Örneğin; suç olduğunu bile bile dağdan canlı keklik yakalayan avcıyı düşünelim. Kekliğin, arabanın kasasındaki kafesten bir şekilde kaçıp gittiğini, ama avcının bundan haberdar olmadığını değerlendirelim. Yaban Hayatı Koruma Müdürlüğü denetimcileri aracı durdurup keklik olup olmadığını sorduklarında, şahıs ceza korkusu ile olmadığını beyan edebilir. Esasen keklik kaçtığı için gerçekten de yoktur ancak bu avcının yalan söylediği gerçeğini değiştirmez.

Yalan; "Herhangi bir uyarı olmaksızın, kaynağın doğru olmadığını değerlendirdiği bir inancı alıcıda oluşturmak için, kasti olarak yaptığı başarılı ya da başarısız çabadır" (Vrij 2008: 15). Bu tanımdan hareketle, kişinin "kendisini kandırması" diye adlandırdığımız yaklaşım, yalan olarak kabul edilemez. Çünkü yalan söylemek için diğer bir kıstas, yalan söylemek için en az iki kişiye ihtiyaç olduğudur.

2.YALAN TÜRLERİ VE YALANCILARIN KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Psikologlar yalanları üçe ayırmaktadırlar; kaba yalanlar, abartmalar ve gizli yalanlar (De Paulo 1996: 703).

Kaba yalanlar, kaynağın doğru olduğuna inandığı bilginin tamamen aksini alıcıya iletmesi durumudur. Sınavda kopya çektiği halde öğretmenine çekmediğini söyleyen öğrencinin

yalanı bu kapsamdadır. Keza hırsızlık yaptığı halde suçunu inkâr eden şüpheli, sabah uyanmadığından işe geç kaldığı halde patronuna yolda kaza olduğunu ve bunun için geç kaldığını söyleyen çalışan kaba yalan söylemektedir. Kaba yalan söyleyenler, söyledikleri yalanların ayrıntılarını, daha sonra karşılımlarına çıkabileceğinden hareketle hatırlamak zorundadırlar (Vrij 2008: 17).

Abartmalar, gerçeklerin olduğundan fazla ya da hafif gösterildiği (küçümsendiği) yalanlardır. İnsanların, yapılmayan bir görevden, ya da işledikleri bir suçtan dolayı duydukları pişmanlığı çok fazla abartmaları bu kapsamda değerlendirilir. Cinayet işleyen şahsın, mahkemede öldürdüğüne çok pişman olduğunu ileri sürmesi ya da gereksiz ve yüklü miktarlarda alışveriş yapan kadının eşine bu alışverişi anlatırken azımsaması abartmalar arasında sayılabilir.

Gizli yalanlar, gerçeğin kibar bir şekilde saklanması ya da anlaşılacak bir biçimde ifade edilmesidir. Misafirlikte yapılan mantı yemeğini beğenmeyen şahsın bunu söylememek için hamur işleri yemediğini söylemesi gizli bir yalandır. Politikacı, "Bu kadınla cinsel ilişkiye girmedim" derken başka bir tür ilişkiye girdiğini de bu yolla saklamaktadır.

Bunlara eklenebilecek bir başka yalan türü beyaz yalanlardır. Beyaz yalanlar, alıcıya zarar vermek yerine onun hoşlanmasını sağlayacak, neşelendirecek, umutlandıracak yanlış yönlendirmeler ya da abartılardır (Glenn 2006). Doğru ile çelişen abartılı iltifatlar bu alana girer. Kanser gibi ölümcül hastalardan gerçeği saklamak ve iyi olacağını söyleyerek moral vermek beyaz yalanlardandır. Pensilvanya Üniversitesi'nden Martin Seligman, göğsü ameliyatla alınmış 69 kanser hastası kadından, kendisini hasta olmadığına inandıran %75'inin, kendisini kaderine terk etmiş %25'yle karşılaştırınca daha sağlıklı olduğunu ve daha uzun yaşadığını tespit etmiştir (aktaran Geary 2000).

Yalan ve yalancıları anlatan çalışmasında Aldert Vrij iyi yalancıların özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır (Vrij 2010: 8):

1. Yalan söylerken suçluluk duymamak,
2. Kendine güveni tam olmak,
3. Yalan söylerken zorlanma işaretleri göstermemek,

4. Zihinsel olarak zorlanmamak,
5. İyi bir hafızaya sahip olmak, söylediği yalanları hatırlamak.

Yukarıda sayılan özellikler iyi yalancıları kötü ya da beceriksiz yalancıardan ayıran en önemli özellikler olarak kabul edilebilir.

3. YALAN SÖYLEME SIKLIĞI

Günlük hayatta yalan söyleme sıklığı kolay tespit edilebilecek bir konu değildir (Vrij 2008: 21). Yalan kişisel bir konu olduğuna göre, tespiti ancak kişinin kendi itirafı sayesinde olabilir. Bu nedenle kullanılan yöntem ağırlıklı olarak kişilerin kendilerine sormaktır. Örneğin Tim Cole (2001: 107), çalışmasında romantik ilişkide olan çiftlere, birbirlerine ne kadar sıklıkla yalan söylediklerini sormuştur. Cole araştırma neticesinde, bağlanma korkusu yaşayan ve bağlanmaktan kaçınan kişilerin, eşlerine/sevgilerine daha fazla yalan söylediklerini ortaya koymuştur. Keza bir diğer çalışmada lise ve üniversite öğrencilerine, ailelerine ne sıklıkla yalan söyledikleri sorulmuştur. Araştırma neticesinde ergenler ve gençlerin ailelerine karşı özgürlüklerini elde edebilmek adına sıklıkla yalan söyledikleri ortaya konmuştur (Jensenve ark. 2004: 101).

Başka bir yöntem ise katılımcılardan bu konuda günlük tutmalarını istemek ve günlük hayatta ne sıklıkla yalan söylediklerini dürüstçe yazmaları (DePaulo ve ark. 1996: 981) olmuştur. Bu çalışmada katılımcılardan bir hafta boyunca sosyal ilişkilerini ve söyledikleri yalanlarını yazmaları istenmiştir. Çalışma sonucunda kişilerin sosyal olarak yakın oldukları kişilere daha az yalan söyledikleri, bu kişilere yalan söylediklerinde kendilerini daha kötü hissettikleri ve daha kolay yakalandıkları bulunmuştur. Ayrıca yalan söylemenin günlük hayatın bir gerçeği olduğu vurgulanmıştır. Ancak burada kişilerin ne kadar dürüst bir şekilde yalanlarını ortaya koyacakları da sorulması gereken ve araştırmanın güvenilirliğine gölge düşüren bir konudur.

Bir diğer çalışma, çocukların ve ergenlerin yaş ve cinsiyetlerine göre yalan söyleme sıklıklarını incelemiştir (Gervais ve ark. 2000). 6, 7 ve 8 yaşındaki çocuklarla 10, 11 yaşındaki çocukların annelerine ve öğretmenlerine, çocukların;

(i) Sıklıkla yalan söyledikleri, (ii) Bazen yalan söyledikleri, (iii) Hiç yalan söylemedikleri, seçeneklerinden birini işaretlemeleri istenmiştir. Elde edilen sonuçlarda, her iki yaş grubunda da kız çocukların erkek çocuklardan daha az sıklıkla yalan söyledikleri rapor edilmiş, ancak bundan kız çocukların yalan söylemede daha başarılı olabileceği ve bu nedenle yakalanmamış olabilecekleri sonucu da çıkmıştır (Lewis, Stranger ve ark. 1989'dan aktaran Gervais, Tremblay ve ark. 2000: 220). Ayrıca küçük yaş grubunda yalan söyleme sıklığının daha fazla olduğunu, 7 yaşından sonraki ısrarlı yalan söylemenin davranış bozukluğundan kaynaklanabileceği belirtilmiştir.

Bir başka çalışmada katılımcıların tanışma diyaloglarının onar dakikası videoya kaydedilmiştir (Tyler ve ark. 2006: 72). Birbirleriyle tanışırken habersizce videoya kaydedilen insanlara daha sonra da bu video izletirilerek konuşma boyunca kaç kez yalan söyledikleri sorulmuştur. Geniş bir katılımcı sayısıyla yapılan araştırma neticesinde, kişilerin deney boyunca ortalama 2.18 kez yalan söyledikleri ortaya konulmuştur. Bu da bize sıklıkla yalan söylendiğini göstermektedir (Vrij 2008: 21).

4. YALAN SÖYLEME VE BİLİŞSEL YÜK KURAMI

Bilişsel yük, kişinin aşına olmadığı bir konuda daha fazla zihinsel enerji harcaması ve zorlanması anlamına gelir (Angelo 2008). Bilişsel yük, bizim insan zihninin mimarisi hakkındaki bilgimiz üzerine yapılandırılmış bir kuramdır (Sweller 2009: 22). Bilişsel yük teorisine göre, kişinin zihni belli bir çalışma hafızasına göre işler (Paas ve ark. 2003: 63). Bilgi işleme süreçlerinde, insanların sınırlı çalışma belleği ve sınırsız uzun süreli belleklerinin olduğu varsayılır. Çalışma belleğinin kapasitesi yalnızca yedi elemanla sınırlıdır (Miller 1956'den aktaran Çakmak 2007: 3). Kısacası, zihnin kapasitesi üzerinde bir yük yüklendiğinde, bilişsel yük (cognitive load) ortaya çıkar. Yalan söylemenin, zihni doğru söylemekten daha fazla zorladığı ortaya çıkmıştır (Vrij ve ark. 2006a'den aktaran Vrij 2008: 58). İnsanlar yalan söylerken zorlanırlar, çünkü öncelikle yalanı oluşturmak zihinsel çaba ister. Yalancı, yalanı oluşturmak ve bunun inandırıcılığını sürekli takip etmek durumundadır (Vrij ve ark.

2011: 29). Yalancı, karşısındakilerin kendisine inanmayacaklarını her zaman hesap etmek durumundadır. Bu nedenle sürekli alıcıların hareketlerini takip eder. Kendisine sürekli rolünü hatırlatmak zorundadır. Doğrular ortaya çıkarken onları bastırmak durumundadır. Bunların tamamı zihinsel zorlanma yaratır. Bunların yanı sıra bu çalışmanın da temelini oluşturan zorlanma sebebi, yalancının sürekli söylediği yalanı hatırlamak zorunda olmasıdır. Yalancıların hafızası güçlü olmalıdır, çünkü istendiğinde hikâyeyi yeniden anlatabilmek zorundadır (Vrij ve ark. 2010: 3).

Yalan söyleme esnasında kayıp ya da kazancın miktarının büyüklüğü bilişsel yükü artırır. Bir adamın eşine, hiç beğenmediği halde saçlarını beğendiğini söylemesi kazanç ya da kaybın görece düşük olduğu bir yalan iken, işlediği cinayeti yalanlayan ya da takside unutulmuş 20.000 TL'nin kendisinin olduğunu iddia eden adamın kazanç ya da kaybı büyük olmaktadır. Kazanç ya da kaybın sonuçları yalancı için gerçekten önemli olduğundan, bu kişiler düşük kazanç/kayıplı yalancılarla karşılaştırıldıklarında, yakalanmaktan daha fazla korkacaklardır. Bu yakalanma korkusundan dolayı yakalanmamak için daha fazla yalan söyleyeceklerdir. Söylenen kaba yalanla birlikte artan çaba bilişsel zorlanmaya neden olacak ve böylece düşük kazanç/kayıpdurumlarına göre daha fazla bilişsel yük getirecektir (Vrij 2008: 44-45). Buna artırılmış bilişsel yük adı verilebilir. Arttırılmış bilişsel yük yaklaşımının amacı, görüşülenler için görüşmenin daha da zorlaştırılması, bunun etkisinin doğru söyleyenlere nazaran yalan söyleyenlerde daha fazla olacağı düşüncesidir. Neticede yalan yakalamak için daha fazla ipucu ortaya çıkacağı değerlendirilmektedir (Vrij ve ark. 2011: 29).

5.YALAN ÜZERİNE YAPILAN ARAŞTIRMALARDA CİNSİYET FAKTÖRÜ

Yalan söyleme ve yalan tespiti üzerine yapılan çalışmalarda, cinsiyetler arasında kayda değer bir farklılık bulunamamış olmakla birlikte, aşağıdaki bulgular araştırmaya temel teşkil etmesi bakımından sayılabilir:

Üretmen (2008: 106) yürüttüğü doktora tezinde; kadınların erkeklere göre genel olarak, kendilerine yalan söylendiğinde, daha iyi niyetli yüklemelerde bulduklarını tespit etmiştir.

Dreber ve Johannesson (2008: 198), erkeklerin maddi çıkarlarını korumak için yalan söylemeye daha yatkın olduklarını belirlemişlerdir.

DePaulo, Kashy ve arkadaşlarına göre (1996: 980) kadınlar; kendilerine yüklenen sosyal rol ve doğası gereği etkileşimde oldukları insanlara karşı daha yakın olmak durumundadırlar. Bu nedenle daha az yalan söylerler ancak günlük hayatta daha fazla nezaket gerektiren iletişim ortamları içerisinde olduklarından beyaz yalancılar söylemeye daha yatkındırlar. Aynı çalışma, kadınların daha fazla başkalarına yönelik yalancılar söyledikleri (iltifat gibi), erkeklerin ise daha kendilerini merkez alan yalancılar söyledikleri belirlenmiştir. Yapılan bir başka çalışmada, resim sergisini gezen kişilerden, sergi sahibi ressama (esasen çalışmada yardımcı görevinde olan kişiye) düşüncelerini söylemeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda; kadınlar resimlerden hoşlanmadıkları halde ressama yalan söyleyerek iltifat etmeye erkeklerden daha yatkın bulunmuşlardır (DePaulo ve ark. 1996: 981).

Jones'a göre (2011: 78); kadınlar karakolda ya da mahkemede işlemedikleri bir suçu itiraf etmeye veya ceza için savcı ile pazarlık yapmaya daha meyillidir.

6.YÖNTEM

Zihinsel zorlanmanın, doğru soruları sorarak arttırılabileceği daha önceki bir çalışmada belirtilmiştir (Vrij ve ark. 2011). Bu çalışmada kişilerin hafızasını zorlayarak zihinsel zorlanmanın yükseltilmesi amaçlanmış ve bunun için katılımcılara doğru olmayan bir hikâye anlatılmıştır. Hikâyeyi anlatmasının ardından aynı hikâyeyi yeniden anlatmaları istenmiştir. Yalancının anlattığı hikâye, doğru söyleyen kadar kafasında sabit olmayabilir ve zihinsel zorlanma ile hata yapabilir. Ayrıca yalan söyleyenler, doğruyu söyleyenlere göre daha fazla kendisiyle çelişebilir.

Çalışmada, yalan söyleme becerilerinin, cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı ve bu değişkenlerin hafıza gücü ile ilişkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda kadınların, yalan söylerken hafıza yönüyle erkeklerden daha başarılı olacakları ve bazı kaynaklarda geçen bakış yönünün ya da kaçırmanın yalan tespitinde herhangi bir ayırt edici faktörünün olmaya-

cağı öngörülmüştür (Goman 2008: 61; Pease ve Pease 2006: 187).

Araştırmanın homojenliğini sağlamak ve tutarlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla, aynı meslek grubundan ve eğitim seviyesi birbirine çok yakın olan katılımcılarla araştırma yürütülmüştür. Araştırmaya 30 erkek ve 31 kadın katılımcı dâhil edilmiştir. Katılımcıların 41'i üniversite mezunu, 17'si yüksek lisans derecesine sahip ve 3'ü lise mezunudur. Yaşları 20 ile 45 arasında yayılmış olup %11'i 34 yaşındadır. Katılımcıların tamamına yakını devlet memuru olarak çalışmaktadır ve orta gelir düzeyine sahiptirler.

Araştırmacı tarafından bire bir görüşmeler yapılmış, tespitler gerçekleştirilmiştir. Her bir katılımcı ile arada herhangi bir engel olmaksızın, karşı karşıya gelerek görüşülmüştür. Büyük oranda kayıp ya da kazancın bilişsel yükü arttıracığından hareketle, ifade alma sorusu aşağıdaki şekilde, araştırmacı tarafından oluşturularak her bir katılımcıya sorulmuştur:

“Geçtiğimiz Cumartesi günü, bulunduğumuz yerde bir cinayet işlendi. Cinayetin en kuvvetli şüphelisi sizsiniz. Herkes sizden şüpheleniyor. Ben de olayı soruşturan ve hâlihazırda sizin ifadenizi alan polis memuru olarak sizden şüpheleniyorum. Şimdi kendinizi temize çıkartmak ve buraya hiç gelmediğinizi ispatlamak adına geçtiğimiz Cumartesi gününü anlatacaksınız. En az sekiz adet somut yer, kişi veya olay sayacaksınız. Ancak en önemli olan nokta, bu sizin yaşadığınız bir gün olmayacak. Bana anlatacaklarınızın tamamı yalan olacak. Şimdi başlıyoruz; geçtiğimiz Cumartesi günü neler yaptığınızı bana anlatınız.”

Konuşmacının görüşme esnasında, bilişsel yükünü arttırmak amacıyla kişisel alanına girecek kadar (45-75 cm) (Schober 1996: 88) yaklaşmış ve doğrudan gözlerinin içine bakılmıştır. Görüşülen kişi konuşmaya başladığı anda kronometre başlatılmış, bitirdiği anda durdurulmuş ve konuşma süresi saniye olarak hesaplanmıştır. Daha sonra görüşülen kişiye anlattığı olayları sırasını bozmadan, tersten başlayarak anlatması yani en son söylediği olayı en başta söyleyerek tersine bir sıra ile anlatması istenmiştir. Ters sıra ile anlatmaya başladığında yine kronometre çalıştırılmış, bitirdiğinde durdurulmuş, süre saniye cinsinden hesaplanmıştır. Anlattığı somut olay/yer/kişiler önceden

hazırlanan test formuna not edilmiş, tersine anlatırken, atladığı ya da sırasını karıştırdığı her bir madde hata olarak sayılmıştır. Bunun neticesinde her bir görüşülenin toplam hata sayısı belirlenmiştir. Konuşma esnasında görüşülenin bakışları da sürekli takip edilmiş, bakış yönü kaydedilmiştir. Görüşülen şahısta, görüşme esnasında izlenen sözsüz iletişim işaretleri ve davranışları, görüşme tamamlanmasının ardından araştırmacı tarafından kayda alınmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler, SPSS istatistik programına girilmiş ve aynı program vasıtasıyla istatistik işlemleri yapılmıştır. Araştırmada parametrelerin karşılaştırmaları, “Bağımsız Örneklem t Testi Metodu” ile yapılmıştır.

7. HİPOTEZLER

Yapılan araştırmanın sonucunda; kadınlarla erkeklerin yalan söyleme becerileri arasında, hafıza bakımından anlamlı bir fark olacağı ve kadın katılımcıların bu konuda daha başarılı olacakları beklenmektedir. Bu bağlamda:

- Kadınlar ve erkekler arasında, hata yapma sayısı bakımından anlamlı bir fark olacağı beklenmektedir.
- Kadınlar ve erkekler arasında, anlatım süresi bakımından anlamlı bir fark olacağı beklenmektedir.
- Kadınlar ve erkekler arasında, geri anlatım süresi bakımından anlamlı bir fark olacağı beklenmektedir.

8. BULGULAR

8. 1. Hata Yapma Sayısı ve Cinsiyet

Veriler Bağımsız Örneklem t Testi'ne tabi tutulmuştur.

Tablo 1. Bağımsız Örneklem t Testi

t	df	Sig (2 tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata Farkı
-2.037	59	.046	-.759	.373

Test sonucunda hata yapma sayısı bakımından cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmuştur ($t=2.03$; $df=59$; $p<0,05$) (Tablo 1).

Tablo 2. Cinsiyet - Hata Ortalaması Karşılaştırması

Cinsiyet	N (Hata)	Hata Ortalaması
Kadın	31	.77
Erkek	30	1.53

Tablo 2’de görüldüğü üzere; erkek katılımcıların hata ortalamasının kadınlara göre daha yüksek gerçekleştiği saptanmıştır (Kadınlar için \bar{X} = 0.77, Erkekler için \bar{X} = 1.53). Sonuç; yalan söylerken erkeklerin kadınlardan anlamlı düzeyde daha fazla hata yaptıklarını göstermektedir. Bu da kadınların yalan söylerken erkeklerden daha güçlü bir hafızaya sahip olduğunu göstermektedir.

8. 2. Anlatım Süresi ve Cinsiyet

Veriler Bağımsız Örneklem t Testi’ne tabi tutulmuş ve test sonucunda cinsiyet ve anlatım süresi arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 3. Bağımsız Örneklem t Testi

t	df	Sig (2 tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata Farkı
.465	59	.644	3.8097	8.2041

Tablo 4. Cinsiyet-Anlatım Süresi Karşılaştırması

Cinsiyet	N	Anlatım Ortalaması
Kadın	31	94.710
Erkek	30	90.900

Bu sonuca göre ikinci hipotez doğrulanmamış ve kadın ve erkek katılımcılar arasında, gerçek olmayan bir olayı anlatma süresinde cinsiyetler arası bir farklılık olmadığı saptanmıştır. Sonuçlar Tablo 3 ve 4’te gösterilmiştir.

8. 3. Geri Anlatım Süresi ve Cinsiyet

Veriler Bağımsız Örneklem t Testi’ne tabi tutulmuştur.

Tablo 5. Bağımsız Örneklem t Testi

t	df	Sig (2 tailed)	Ortalama Fark	Standart Hata Farkı
-2.431	59	.018	-10.345	4.255

Test sonucunda cinsiyet ve geri anlatım süresi arasında anlamlı bir fark bulunmuştur ($t = -2.43$; $df = 59$; $p < 0,05$) (Tablo5).

Tablo 6. Cinsiyet-Geri Anlatım Süresi Karşılaştırması

Cinsiyet	N (Saniye)	Geri Anlatım Ortalaması
Kadın	31	41.35
Erkek	30	51.70

Yapılan analizin ortalamaları alındığında, Tablo 6’da görüldüğü üzere; kadın katılımcıların geri anlatım süresi ortalamasının erkeklere göre düşük olduğu saptanmıştır [Kadınlar için \bar{X} = 41.35(saniye), Erkekler için \bar{X} = 51.70(saniye)]. Bu sonuçlara göre erkeklerle karşılaştırıldığında kadınların hafızalarının daha kuvvetli olduğu, daha az bilişsel zorlanma yaşadıkları ve anlattıkları yalanı daha kolaylıkla hatırlayarak daha kısa bir sürede tersine kronolojik sıra ile anlatabildikleri tespit edilmiştir.

8. 4. Sınırlılıklar

Bu araştırma belli bir yaş grubu ve eğitim düzeyindeki katılımcılara uygulanmıştır.

Tablo 7. Katılımcıların Yaş Ortalamaları

Cinsiyet	Ortalama	N	Standart Sapma
Kadın	31.48	31	4.130
Erkek	34.53	30	5.178
Toplam	32.98	61	4.884

Kadınların yaş ortalaması \bar{X} = 31,48; SD = 4.130, Erkeklerin yaş ortalaması \bar{X} = 34,53; SD = 5.178 (Tablo 7).

Tablo 8. Katılımcıların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Frekans	Yüzdesi
Yüksek Lisans	17	27.9
Üniversite	41	67.2
Lise	3	4.9
Toplam	61	100

Ayrıca eğitim düzeyleri de Tablo 8’de görüldüğü gibi ağırlıklı olarak üniversite mezunları (F=41) ve yüksek lisans mezunları şeklinde (F=17) gerçekleşmiştir. Lise mezunları sadece üç kişidir (F=3). Araştırmaya katılan katılımcı sayısı da kısıtlı tutulmuştur (K=31, E=30).

GENEL TARTIŞMA ve SONUÇ

Araştırma boyunca, “yalan” kavramı üzerine bazı tanımlar özetlenirken, yalan söyleyen kadınlar ve erkekler arasında, yalanı hafızada tutmak boyutunda anlamlı bir fark olacağı şeklindeki hipotez ispatlanmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda kadınların erkeklere göre hafızalarının daha güçlü olduğu ve söyledikleri yalanları daha kolaylıkla akıllarında tutabildikleri belirlenmiştir. Bu bakımdan beklentilerle örtüşmüştür. Araştırma boyunca, kadınların büyük çoğunluğunun sayısı hiç de az olmayan (kronolojik sıra ile sekiz yalan olay) yalanları söylerken zorlanmadıklarını, normal konuşma tempolarını düşürmediklerini gözlemlemiştir. Buna karşılık erkek katılımcıların ise daha fazla zorlandıkları değerlendirilmiştir.

Anlatım süresi, kişilerin hikâye anlatma tarz ve becerilerine göre değişiklik gösterdiğinden yani bazı kişiler daha ayrıntılı yalan söylerken bazıları daha yüzeysel söylediğinden, anlatım süresinin ölçülmesi çok sağlıklı olmamıştır. Elde edilen anlatım süreleri toplu halde değerlendirildiğinde hiçbir anlamlı ilişki gözlenmemiştir. Bu nedenle araştırma sonuçlarına dahil edilmemiştir.

Hikâyeyi tersine kronolojik sıra ile yeniden anlatma süresinde anlamlı bir fark saptanmıştır. Geri anlatım süresinde, cinsiyetler arası yapılan karşılaştırmada, .018 düzeyinde anlamlı fark gözlenmiş ve tespit edilen geri anlatım süresi

ortalamalarından kadın katılımcıların anlattıkları yalanı geri anlatırken, hafıza bakımından erkek katılımcılar kadar zorlanmadıkları ve daha seri bir şekilde geri anlatabildikleri belirlenmiştir.

Kadın katılımcılar, söyledikleri yalanları akıllarında daha fazla tutabilmişler ve daha az hata yapmışlardır. Ancak erkek katılımcıların hata sayısı daha fazla gerçekleşmiş ve söyledikleri yalanları daha az akıllarında tutabildikleri, bu nedenle yalan söyleme becerilerin hafıza kıstaslarına göre düşük gerçekleştiği belirlenmiştir.

En anlamlı fark bilişsel yük bakımından ortaya çıkmıştır. Kadınların anlattıkları yalanları tersine bir sırayla hatırlamaya çalışırken hiç zorlanmadıkları ve kısa bir sürede geri anlatabildikleri hem gözlenmiş, hem de istatistiksel olarak tespit edilmiştir. Erkeklerin ise geri anlatmada bilişsel olarak daha fazla zorlandıkları, hareketleri ile bunu belli ettikleri gözlenmiş, bunun da istatistiksel olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir.

Kişilerin kullandıkları el ile bakış yönleri arasında herhangi bir korelasyon gözlenmediği için araştırma sonuçlarına dahil edilmemiş ve bakış yönü ile yalan söyleme arasında anlamlı bir bağ olmadığı yönündeki araştırma sonuçları bir kez daha teyit edilmiştir (Vrij 2008: 60).

Elde edilen bulgular, iletişimciler ve psikologlar tarafından tartışmaya açıktır. Araştırmacının kişisel kanaati; sonuçların farklı çıkmasının nedeninin, toplumumuzda kız ve erkek çocuklara karşı farklı davranılması olduğu şeklindedir. Geleneksel Türk Toplumunun, erkek çocukları kayırması, çocukluktan itibaren hatalarını hoş görmesi, serbest bir tarzda yetiştirmesi, buna karşılık kız çocukları daha baskıcı bir tutumla yetiştirmesi, özellikle kız-erkek ilişkileri konusunda anlayışsız ve katı davranmasının sonucunda, erkek çocuklarının daha az yalan söylemek zorunda bırakıldığı ve bu nedenle yalan söylerken daha fazla zorlandığı; ancak kız çocuklarının daha fazla yalan söylemek zorunda kaldıkları için yalan söylemeye alışkanlık kazandıkları ve daha rahat yalan söyledikleri sonucu çıkartılabilir. Birçok çalışma çocukların büyüdükçe daha iyi yalancılar olduklarını ve böylece büyüklerini daha iyi kandratabildiklerini gösterdiğinden (DePaulo ve

ark. 1982: 709; Ekman 1989'den aktaran Gervais ve Tremblay 2000: 213) bu yaklaşımla büyüyen kız çocuklarının ilerleyen yaşlarda kadın bireyler olarak daha başarılı bir şekilde yalan söyleyebildikleri; erkeklerin de aynı sebeplerden hareketle daha başarısız yalancılar oldukları sonucu çıkarılabilir.

Elde edilen sonuçlar Lewis'in (1989: 443) üç yaş çocukları üzerine yürüttüğü çalışma ve yorumları ile de örtüşmektedir. Lewis'e göre kız çocukları doğası gereği toplumsal onaya daha fazla ihtiyaç duyduğundan; üzerlerinde daha fazla toplumsal baskı olduğundan ve cezalandırılma korkusu erkeklere göre kadınlar üzerinde daha motive edici olduğundan kandırmaya daha eğilimlidirler.

Türkiye'de sözsüz iletişim işaretlerinin ve buna bağlı olarak yalan işaretlerinin tespiti üzerine yapılan özgün araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu alanda literatürü arttırmak ve Türk toplumuna özgü sözsüz iletişim olgusunu bilimsel açıdan tespit etmek üzere, deneysel araştırmaların daha fazla yapılması ve üniversitelerin bu konuda araştırmaları teşvik etmesi gerekliliği değerlendirilmektedir. Bu konuda ilerleyen zamanlarda yapılacak araştırmalar daha geniş bir örneklem alınarak ve çeşitli yaş ile eğitim gruplarını karşılaştırarak yapılabilir. Örneklem alınan grup daha ziyade geleneksel Türk aile yapısından gelen kişilerdir. Farklı toplumsal gruplara yapılacak testlerden de ilginç sonuçlar alınabileceği değerlendirilmektedir.

Yapılan araştırma, kadınların yalan söylerken erkeklere nazaran daha az zorlandıklarını göstermiştir. Ancak bu husus, kadınların daha başarılı yalan söyleyebildikleri anlamına gelmemektedir. Yalan söylemek, daha doğrusu başarılı yalan söylemek karmaşık ve hayatın genel akışına aykırı bir süreçtir. Bu nedenle konunun sadece yalanı hatırlama ve hafıza boyutu ile değil, tüm yönleri ile incelemek gereklidir. Bu çalışma, ilk olması sebebiyle oldukça dar kapsamda tutulmuştur. İleride bu alanda araştırma yapacak olanlar, daha geniş bir örneklem üzerinde bu testi uygulayabilirler. Örneklem yaş ve eğitim seviyesi bakımından homojen olması, araştırmanın başka bir sınırlılığıdır. Bu nedenle araştırmanın tekrarında farklı yaş grupları ve özellikle farklı eğitim

düzeyleri karşılaştırılabilir. Yine mesleklere göre yalan söyleme becerilerinde farklılıklar değerlendirildiği için (Vrij ve ark. 2010: 10), farklı meslek gruplarının üzerinde de çalışma tekrarlanabilir. Araştırmanın varyasyonlarının artırılması ilerleyen yıllarda bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara da ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

Angelo T (2008) Lecturing for (Deeper) Learning in Largeclasses, <http://www.youtube.com/watch?v=OtXtYNOiEIU>, erişim tarihi: 25.09.2011.

Cole T (2001) Lying to the One You Love: Theuse of Deception in Romanticrelationships, *Journal of Social and Personal Relationships*, 108, 107.

Çakmak E K (2007) Çoklu Ortamlarda Dar Boğaz: Aşırı Bilişsel Yüklenme, *Gazi Eğitim Fakültesi Derg*, 27 (2), 1-24.

DePaulo B M, Ansfield M E ve Bell K L (1996). Theories About Deception and Paradigms for Studying it: A Critical Appraisal of Bullerand Burgoon's Interpersonal Deception Theory and Research, *Communication Theory*, 297-310.

DePaulo B M, Kashy D A, Kirkendol S E ve Wyer M M (1996) Lying in Everyday Life, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (5), 979-995.

DePaulo B M ve Kashy D A (1998) Everyday Lies in Close and Casual Relationships, *Journal of Personalityand Social Psychology*, 74, 63-79.

Dreber A ve Johannesson M (2008) Gender Differences in Deception. *Economics Letters*,99, 197-199.

Edelstein R S, Luten T L, Ekman P ve Goodman G S (2006) Detecting Lies in Children and Adults, *Law Human Behavior*,30, 1-10.

Ekman P (1985) Telling Lies: Clues to Deceit in the Marketplace, Politics and Marriage, W. W. Norton, New York (Reprinted in 1992 and 2001).

Freud S (1959) *Collected Papers*, New York: Basic Books.

- Geary J (2000) Deceitful Minds, Time Europe, www.time.com /time/world/ article/0,8599,2056196,00.html 3/13/2000, erişim tarihi: 30.11.2011.
- Gervais J, Tremblay R E, Tremblay Desmarais-Gervais L ve Vitaro F (2000) Children's Persistently Lying, Gender Differences, and Disruptive Behaviours: A Longitudinal Perspective, International Journal of Behavioral Development, 24, 213.
- Glenn R S Jr (2006) Littlewhitelies (Ornegotiationtactics) in Mediationand How the Affect Them Ediatoranalysis & Commentary, Maritime Law Bulletin, (2006-2007)
- Goman C K (2008) İşyerinde Beden Dili, Emel Lakşe (çev), Alfa Yayınları, Ankara.
- Jensen A L, Arnett J J, Feldman S S ve Cauffman E (2004) The Right to do Wrong: Lying to Parents Among Adolescents and Emerging Adults, Journal of Youth&Adolescence, 33 (2), 101-112.
- Jones S (2011) Under Pressure: Women who Plead Guilty to Crimes They Have not Committed, Criminology & Criminal Justice,11(1),77-90.
- Lewis M, Stanger C ve Sullivan M W (1989) Deception in Three-Year-Olds, Developmental Psychology, 25, 439-443.
- Mitchell R W (1986) A Framework for Discussing Deception, R W Mitchell & N S Mogdil (eds.), Deception: Perspectives on Human and Nonhuman Deceit, State University of New York Press, Albany, pp. 3-40.
- Paas F, Tuovinen J E, Tabbers H ve Van Gerven P W (2003) Cognitive Load Measurement as a Means to Advance Cognitive Load Theory, Educational Psychologist, 38 (1), 63-71.
- Pease A ve Pease B (2006) The Definitive Book of Body Language, Bantam Books, New York.
- Schober O (1996) Beden Dili (Davranış Anah-tarı), Süeda Özbent (çev), Arion Yayınevi, İstanbul.
- Sweller J (2009) The Many Faces of Cognitive Load Theory, T+D, 63,8, 22-22.
- Tyler J M, Feldman R S ve Reichert A (2006) The Price of Deceptive Behavior: Disliking and Lying to People Who Lie to Us, Journal of Experimental Social Psychology, 42, 69-77.
- Üretmen S (2008) Cinsiyet, Yalan Söyleme ve Çıkar Elde Etmenin Yalana İlişkin Yüklemele-re Etkisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, A Ü Sos. Bil. Enst., Ankara.
- Vrij A (2008) Detecting Lies and Deceitp it Falls and Opportunities, John Wiley & Sons Ltd., West Sussex.
- Vrij A, Ennis E, Farman S, ve Mann S. (2006a) People's Perceptions of Their Truthful and Deceptive Interactions in Daily Life, Manuscript Submitted for Publication.
- Vrij A, Mann S, Robbins E ve Robinson M (2006b) Police Officers Ability to Detect Deception in High-stakes Situations and in Repeated Lie Detection Tests, Applied Cognitive Psychology, 20, 741-755.
- Vrij A, Granhag P A ve Mann S (2010) Good Liars, The Journal of Psychiatry & Law. - 0093-1853, 38, 77-98
- Vrij A, Granhag P A, Mann S ve Sharon L (2011) Out Smarting the Liars: Toward a Cognitive Lie Detection Approach, Current Directions in Psychological Science, 20, 28.
- Zuckerman M, Speigel N H, DePaulo B M ve Rosenthal R (1982) Nonverbal Strategies for Decoding Deception. Journal of Nonverbal Behavior,6, 171-187.